

MİLEL VE NİHAL

inanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi

ISSN: 1304-5482

BİR ARADA YAŞAMA

Cilt/Volume: 6 Sayı/Number: 2
Mayıs – Ağustos / May – August 2009

Dinsel oulculuĐun Öteki ile Birlikte Yaşamaya Katkısı Üzerine Bazı Mülâhazalar

Mahmut AYDIN*

Atıf/©: Aydın, Mahmut (2009). Dinsel oulculuĐun Öteki ile Birlikte Yaşamaya Katkısı Üzerine Bazı Mülâhazalar, Milet ve Nihal, 6 (2), 9-30.

Özet: İnsanlık tarihinin başlangıcından özellikle de Eski Ahit ve Kur'an'da kıssası anlatılan Habil-Kabil olayından beri bir "insanlık problemi" olan birlikte yaşama sorunu, günümüz dünyasında hem karmaşık bir hal almış hem de varoluşsal bir sorun haline gelmiştir. Birlikte yaşama sorununun üstesinden gelip tüm kesimlerin kendi ayırt edici farklılıklarını muhafaza ederek birlikte barış içinde yaşamasını sağlamak için artık ciddi olarak bir şeyler yapmak ve modeller üretmek zorunda olduğumuz bir gerçektir. Bu yazıda hem dünyamızın mevcut dinsel çeşitliliğine bir yanıt, hem de dinler ve kültürlerarası ilişkileri geliştirmek için ilkin batı akademilerinde geliştirilen ve oradan da dünya ölçeğinde tartışma konusu olan dinsel çoğulculuk modeli ekseninde birlikte yaşamının teolojik temelleri üzerinde durularak dinsel çoğulculuk modelinin birlikte yaşamaya katkısı tartışma konusu yapılacaktır. Bunu yaparken temel tezimiz, dini açıdan çoğulcu bir dünya görüşü yaygınlaşıp egemen olmadıkça siyasi, sosyal ve kültürel oulculuĐun tam olarak kök salması ve buna paralel olarak farklı din ve kültür mensuplarının kendi ayırt edici farklılıklarını muhafaza ederek ortak bir değere üretmek suretiyle barış içinde birlikte yaşamasının oldukça güç olduğunu ortaya koymak olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Birlikte yaşama, dinsel çoğulculuk, çeşitlilik ve oulluk, tolerans, kabullenme.

Giriş

İnsanlık tarihinin başlangıcından itibaren belki de Eski Ahit ve Kur'an'da kıssası anlatılan Habil-Kabil olayından beri bir "insanlık problemi" olan birlikte yaşama sorunu, günümüz dünyasında

---

* Prof. Dr., OMÜ, İlahiyat Fak. Dinler Tarihi Anabilim Dalı [mahmuta@omu.edu.tr].

giderek daha karmaşık bir hal almıştır. Dünyanın belli yörelerinde hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü anlayışı, demokrasiyi ve insan haklarını güçlendirme çabaları ile farklılıkları olduğu gibi muhafaza ederek ortak bir değer etrafında birlikte barış içinde yaşamayı öngören çoğulcu paradigmalarda olumlu sonuçlar verirken, pek çok bölgede yaşanan keyfi yönetimler, diktatörlükler, insan hakları ihlalleri ve asimilasyoncu politikalar sömürüye, baskılara, zulümlere, savaşımlara, çatışmalara ve marjinalleştirmelere sebebiyet vermeye devam etmektedir. Tüm bu olumsuzluklar, baş döndürücü şekilde gelişen teknolojik gelişmeler ve hızlı iletişim imkânları sayesinde farklı dinsel geleneklere, inançlara ve kültürlerle mensup kişilerin kolayca birbirleriyle ilişki kurabilecekleri “küresel bir köy” halini alan dünyamızda meydana geldiği için ya doğrudan ya da dolaylı olarak hepimizi ilgilendirmektedir. Hem bu olgusal gerçekten, hem de artık varoluşsal bir problem haline gelen “birlikte yaşama” sorununun üstesinden gelip tüm kesimlerin kendi ayırt edici farklılıklarını muhafaza ederek birlikte barış içinde yaşamasını sağlamak için artık ciddi olarak bir şeyler yapmak ve yeni modeller üretmek zorunda olduğumuz bir gerçektir. Bu noktadan hareketle bu yazıda hem dünyamızın mevcut dinsel çeşitliliğine bir yanıt, hem de dinler ve kültürlerarası ilişkileri geliştirme için ilkin batı akademilerinde geliştirilen ve oradan da dünya ölçeğinde tartışma konusu olan dinsel çoğulculuk modeli ekseninde birlikte yaşamının teolojik temelleri üzerinde durmaya çalışacağız. Bunu yaparken temel tezimiz, dini açıdan çoğulcu bir dünya görüşü yaygınlaşıp egemen olmadığı sürece siyasi, sosyal ve kültürel çoğulculuğun tam olarak kök salması ve buna paralel olarak farklı din ve kültür mensuplarının kendi ayırt edici farklılıklarını muhafaza ederek barış içinde birlikte yaşamasının oldukça güç olduğudur. Çünkü dini açıdan bir tarafın kendini tüm insanlık için en yüce ve en ulvi olarak nitelendirerek mutlak hakikate sahip olduğunu iddia ettiği sürece diğer kesimlerle eşit, sağlıklı ve verimli bir ilişkiye girmesi mümkün görünmemektedir. Birlikte yaşamaya çalışan taraflarca dillendirilecek bu tarz mutlaklık iddiaları tabi olarak bu iddiayı yapanların diğerlerinden üstün ve ayrıcalıklı

bir pozisyonda olduğunu ima edeceğinden bu durum kaçınılmaz olarak taraftarların birbirleri üzerine hakimiyet ve baskı kurmasına yol açacaktır.

Dinsel Çoğulculuğun Temel Argümanları

XX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren dünya gündeminde ağırlıklı olarak tartışılmaya başlanan dinsel çoğulculuk modeli¹, tek bir mutlak doğru din üzerinde vurgu yapmak veya bu mutlak doğru dini, diğer dinlerin taraftarlarını da içine alacak şekilde kapsayıcı hale getirmek yerine her dinsel geleneğin, diğerlerinden bağımsız olarak taraftarlarını kurtuluşa götürebileceği varsayımından hareket etmektedir. Bu modelin savunucularına göre dinler, insanoğlunun beşeri melekесinin ötesindeki aynı Mutlak ve Nihai Aşkın Varlığa ilişkin farklı yanıtlar sunarlar. Buna göre farklı dünya dinlerinin her biri, kendi kutsal yazıları, ritüelleri, manevi uygulamaları, dini tecrübe şekilleri, inanç sistemleri, kurucuları ve taraftarlarının yaşam tarzlarını ifade eden kültürel yapılarıyla bir bütün olarak karmaşık tarihsel oluşumlardır.

Bu anlayışa göre bütün dinlerin temel hedefi John Hick'in deyimiyle, kendi taraftarlarını ben-merkezcilikten kurtararak Hak yani İlahi Varlık merkezli bireyler yapmaktır. Diğer bir ifadeyle, dinlerin temel amacı, taraftarlarının egolarını yok ederek onları Mutlak Varlık hakkında bilinç sahibi kılmak suretiyle kendilerini O'nun huzurunda hissetmelerini sağlamaktır. Bu ortak amaçtan yola çıkan dinsel çoğulculuk modeli savunucuları Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam, Hinduizm ve Budizm gibi dünya dinlerinin, Mutlak Varlığa ulaşmanın farklı yollarını temsil eden oluşumlar olduklarını ileri sürmektedir. Çünkü onlara göre bu dinsel gelenekler İlahi Hakikat hakkında doğru bilgi ihtiva etmekle birlikte O'nunla ilgili tüm bilgiyi ihtiva etmez. Yani bu dinsel geleneklerin İlahi Hakikat konusunda sahip oldukları bilgi, O'nun hakkındaki tüm bilgi değil, bu bilginin söz konusu dinsel geleneklerde vücut bul-

---

¹ Dinsel çoğulculuk modelinin ortaya çıkış serüveni ve mahiyetiyle ilgili bkz., Mahmut Aydın, "Paradigmanın Yeni Adı: Dinsel Çoğulculuk", Mahmut Aydın, ed., *Hıristiyan, Yahudi ve Müslüman Perspektifinden Dinsel Çoğulculuk ve Mutlaklık İddiaları*, Ankara: Ankara Okulu, 2005, ss. 15-49.

muş kısmî yansımasıdır. Bu anlayışa göre İlahi Hakikat mutlaktır. Ancak bu Mutlak Hakikati kavramak ve anlamak için yapılan tüm tanımlamalar ve nitelendirmeler mutlak değildir.

Dinsel çoğulculuk modelini benimseyenler dinlerin peşinde olduğu şeyin insan idrakinin ötesinde olduğu ve bundan dolayı onunla ilgili tüm beşeri söylemlerin kısmi olarak yeterli olduğu konusunda hemfikirdirler. Her din mensubu kendi dininde, yaşamını dönüştürecek hakikati bulabilir ancak onun bulduğu bu hakikat hakikatin tümü değil, sadece onun kısmi bir yansımasıdır. Buna göre eğer çeşitli dinsel gelenek taraftarları kendi dinleri vasıtasıyla Tanrı'yı, Hakikati veya Aydınlanmayı tamamıyla tecrübe ettiklerinden eminse, o zaman onların aynı derecede tecrübe ettikleri gerçekliğin tecrübe ettiklerinden daha fazla bir şey olduğu konusunda da emin olmalıdırlar. Çünkü Gerçeklik burada olduğu kadar aynı zamanda ötede, aşkın olduğu kadar aynı zamanda içkindir. Bu argüman bize Kant'ın numen-fenomen ayırımını hatırlatmaktadır. Bilindiği üzere Kant'a göre beşer olarak bildiğimiz şey, daima eşyanın fenomeni, yani kendisini bize sunması ve zihnimizin de onu işleme yoluyla oluşan imajdır.² Numeni, yani eşyanın kendisini olduğu gibi asla bilemeyiz. Kant'ın bu argümanı Hick tarafından tüm dinsel geleneklerin ardında Mutlak Gerçekliğin bulunduğu şeklindeki çoğulcu hipoteze şu şekilde adapte edilmektedir: Dindarlar gerçekten Mutlak Gerçekliği tecrübe etmelerine rağmen onu ancak kendi özgül tarihsel, sosyal ve psikolojik melekelerinin şekli veya formu içinde tanıyıp bilebilirler. Onlar doğrudan ve vasıtasız olarak Gerçekliğe sahip olamazlar. Çünkü onlar onu numenal olarak değil, fenomenal olarak bilebilir. Bütün bu hipotezlerden yola çıkan Hick'e göre Mutlak Gerçeklik hakkında dinlerin tebliğ ettiği şey doğrudur. Ancak hakikat, sonsuz olarak bilinenden daha fazla bir şey olduğundan insanlığın sahip olduğu büyük dünya dinleri, "hakkında ürettiğimiz çeşitli versiyonlarımızı aşkınlaştıran Aşkın Varlığı tecrübe ve idrak etmenin

² Numen ve fenomen ayırımı hakkında bkz., Immanuel Kant, *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafizığe Prolegomena*, Çev., İonna Kucuradi & Yusuf Örnek, Ankara: Türk Felsefe Kurumu, 1995, ss., 64, 66-68, 85-86, 108-109, 115.

ve onunla iletişim içinde yaşamının farklı yollarını temsil ederler.”³ Hick ve diğer çoğulcular bu argümanla Mutlak Gerçekliğin/Hakikatin hiçbir dinsel gelenek tarafından tam olarak tanımlanamazlığına ve bilinemezliğine işaret etmektedir. Eğer durum gerçekten bu ise yani eğer dinler Mutlak Gerçekliği tam olarak tanımlayamıyorsa o zaman bu açıkça onların iddialarının ve inançlarının mutlak olmadığı anlamına gelir. Sonuç olarak dinsel çoğulculuk modelinin savunucularına göre farklı dinsel gelenek taraftarları mutlak hakikate sahip olduklarını iddia etmeksizin kendi dinsel gelenekleri vasıtasıyla Mutlak Varlığı kendilerince tanıyıp bilebilirler.

Çoğulcu modele göre Mutlak Gerçeklik, çeşitli düşünce kalıpları ve kategorileri içinde yorumlandığı için birbirlerinden farklı ve birbirleriyle yarışma içinde olan kavrayış ve idraklerin ortaya çıkmasına sebebiyet verir. Buna göre çeşitli dünya dinlerindeki Mutlak Varlık idrakleri son aşamada o din mensuplarının kendi hususi şartları içerisinde Onunla alakalı geliştirdikleri projeksiyonlardır. Çünkü dinler tarihine baktığımızda farklı dinsel geleneklere mensup insanların kendi dinsel ve kültürel bağlamları içinde birbirlerinden farklı İlahi Varlık kavramları ve tasavvurları geliştirdiklerini müşahade etmekteyiz. İşte bundan dolayıdır ki çeşitli dinsel geleneklerdeki doktrinel farklılıkların, söz konusu bu doktrinlerin altında yatan tarihsel, sosyal ve kültürel faktörlerdeki farklılıkları yansıttıklarını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Çoğulcu modelin bu argümanı bizi hiçbir hakikat anlayışının mutlak olarak değişmez olmadığı fikrine götürmektedir. Zira, bu argümana göre tabiatları gereği farklı dinsel geleneklerdeki hakikat iddiaları diğerlerinin görüşlerine açık olmalıdır. Onlar kendilerini diğer dinî inançlar üzerine üstünlük kurarak değil, kendilerinin diğerleriyle olan uygunluğunu ve uyuşmasını test ederek ispatlamaya çalışmalıdırlar. Buna göre dinsel hakikat statik değil dinamiktir. Çünkü o, diğer dinsel hakikatlerle etkileşim içinde gelişmeye açıktır. Bu tarz bir hakikat anlayışı her dinin kendi haki-

---

³ Hick, *An Interpretation of Religion: Human Response to the Transcendent*, London: Macmillan, 1989, ss. 14, 235-236.

kat anlayışının kendi taraftarlarının gözünde eşsiz olduğu anlayışına bizi götürür. Buna göre her dinin sahip olduğu dinsel hakikat sadece söz konusu bu hakikati benimseyen ve onu yaşamaya çalışanlar için bir anlam ve öneme sahiptir. Ancak bunu söylerken söz konusu dinsel hakikati benimsemeyenlerin ondan kesinlikle yararlanamayacakları veya onlar için herhangi bir anlam ifade etmediği ima edilmek istenmemektedir.⁴ Çoğulculuğu savunanların bu argümanlarla kastettikleri şey, her dinsel geleneğin hakikatinin kendi taraftarlarının gözünde eşsiz bir anlama sahip olmasıdır. Çünkü biz her ne kadar diğer dinsel geleneklerin hakikat anlayışlarına açık olsak ve onlardan yararlanmaya çalışsak da onları kendi dinî hakikatimiz dahilinde değerlendireceğimizden, onlarla ilgili haksız beyanlarda bulunabilir veya yanlış sonuçlara varabiliriz.

Çoğulcu din anlayışını benimseyenler sadece dinsel çeşitliliği ve pek çok dinin değerini tasdik etmekle yetinmez aynı zamanda söz konusu bu farklı dinsel gelenekleri birbirleriyle diyalojik ilişkiye girmeye teşvik de ederler. Devamla dinsel çoğulculuk modeli savunucuları bu diyalojik ilişkinin gerçekleşmesi için tarafların, muhataplarının dinlemek ve bir şeyler öğrenmek zorunda oldukları bir şeye sahip olduklarını hissetmeleri gerektiğinin de altını çizerek. Onlara göre çoğulcu din anlayışı çerçevesinde gerçekleşecek olan diyalog sürecinde ötekenden öğrenmek kişinin kendi dinini terk edip ötekinin dinini benimsemesi anlamına değil, maneviyatının artması ve kendi inancında daha derinleşmesi anlamına gelir. Bu çoğulcu din anlayışı da bizi günümüz dünyasında maneviyatımızı artırmak için artık kendimizi sadece mensubu bulundu-

---

⁴ Dini çoğulculuk ekseninde dinlerin rolünü okuyucunun zihninde netleştirmek için şöyle bir benzetmede bulunabiliriz. Nasıl ki şiddetli bir enfeksiyon geçiren bir hasta için ilgili hastalıkla ilgili güçlü bir antibiyotik iyileşmek için mutlak olarak gerekli ise İslam, Hıristiyanlık veya Yahudilik gibi dinsel gelenekler de kendi taraftarları için aynı ölçüde gereklidir. Buna karşın nasıl ki vitamin türü ilaçlar bir kimsenin hayatını devam ettirmek için değil de sadece daha sağlıklı olması için gerekliyse aynı şekilde kendi dinsel geleneğimizin dışındaki dinler de bizim maneviyatımızı artırmak veya bizi daha iyi mü'min yapmak için gereklidir diyebiliriz.

ğumuz dinsel geleneğe ait kaynaklarla sınırlamak zorunda olduğumuz sonucuna götürmektedir.⁵

Temel argümanlarını ana hatlarıyla ortaya koyduğumuz dinsel çoğulculuk modeli, özü itibariyle, farklı dinsel geleneklerin taraftarlarının birbirleriyle ilişkilerinde radikal bir değişmeyi ve bu şekilde de yeni bir paradigmayı ifade eder. Bu paradigmaya göre ne bu ne şu dinsel gelenek, ne bu ne şu din kurucusu kurtuluşun yegane vasıtasıdır. Çünkü kurtuluş, sadece Tanrı'dan gelmekte ve çeşitli şekillerde şöyle veya böyle her dinsel gelenekte bulunmaktadır. Bu özelliğiyle çoğulcu model, onu benimseyenler için kendi dininin dünyadaki yerini ve diğer dinleri anlama noktasında yeni bir yaklaşımı temsil etmekte ve böylece de dışlayıcılık ve kapsayıcılıktan ayrılmaktadır.

Dinsel çoğulculuk modeliyle ilgili bir takım ilkeler ararken karşımıza çıkan en önemli sorun bir inanç/din mensuplarının diğer dinlerin taraftarlarını kurtuluşa ulaştırma noktasında manevi bir değere sahip olduğu fikrini kabul edip edemeyecekleri hususudur. Bu soruna verilecek yanıtın farklı din mensuplarının birbiriyle ilişkilerindeki samimiyeti ortaya koyacağı muhakkaktır. Dahası inandığımız İlahi Varlığa alternatif yanıtların da olabileceğini kabule hazır olma şeklindeki bir anlayışın, öteki ile olan sosyal, siyasal ve kültürel ilişkilerimizde de benzer bir çeşitliliğin olabileceğine bizi hazırlayacağı muhakkaktır. Dinsel çoğulculuk rakip dinsel geleneklerin de kurtarıcı bir hakikate dolayısıyla da bir değere sahip olduğunu öngörmektedir. Bununla birlikte bir dinsel gelenek için temel olan inanç ve değerlerin benzer diğer inanç ve değerlerle çelişmesi oldukça doğaldır. Eğer bu çelişen veya çelişik gibi görünen dinsel öğretiler siyasi alanda gerekli hikmet ve özenle ele alınıp izah edilmezse o zaman onların din mensupları arasında çatışma ve şiddete yol açması oldukça muhtemeldir.

Dinsel çoğulculuk modelini ve temel argümanlarını bu şekilde ana hatlarıyla ifade ettikten sonra bu modelin birlikte yaşamaya

---

⁵ John Hick, *The Rainbow of Faiths*, London: SCM Press, 1995, s. 139. Türkçe tercümesi için bkz., John Hick, *İnançların Gökkuşluğu*, çev., Mahmut Aydın, Ankara: Ankara Okulu, 2002.

katkısını şu iki soruyu kendi kendimize sorarak ortaya koymaya çalışalım: *Dinlerarası entegrasyonun bir sonucu olarak dinsel dönüşüm konusuna çoğulcu bir teolojik perspektiften nasıl bakılabilir?* Tek bir dini doğru diğer tüm dinleri de yanlış kabul ederek kurtuluşu tek doğru dinin taraftarı olmaya bağlayan dışlayıcı bir perspektiften bu sorun, sorun olarak ortaya çıkmamaktadır. Tek bir dini doğru ve kurtuluş yolu olarak kabul etmekle beraber bu dini diğer dinlerin taraftarlarını da içine alacak şekilde kapsayıcı yapan kapsayıcı bakış açısına göre de herhangi bir mümkün dönüşüm, kapsayıcı üstünlük iddiasının üzerine bina edildiği temel inançlara hiç dokunmadan ikincil bir konu olarak kalmaya devam etmektedir. Dışlayıcı ve kapsayıcı bakış açıları karşısında çoğulcu bakış açısının bu soruya yanıtı nasıl olacaktır sorusunu kendimize sorduğumuzda şöyle bir tabloyla karşılaşmaktayız: “Farklı olmalarına rağmen diğer dinler eşit derecede geçerli kurtuluş yollarıdır” görüşünde olan bir çoğulcu, eş zamanlı olarak tüm dinleri izlemek/taraftarı olmak zorunda mıdır? Şüphesiz ki böyle bir talep veya düşünce hem imkansız hem saçma, hem de gerekli değildir. Örneğin bir kimse bulunduğu dinsel gelenek içinde evliliği seçebileceği gibi onunla eşit derecede geçerli olan evlenmeme şeklinde bir hayat tarzını da seçebilir. Ancak bir kimse teolojileri itibarıyla birbirlerine taban tabana zıt olan İslam ve Hıristiyanlık gibi dinleri aynı anda yani birlikte benimseyemez. Yani hem Hıristiyan hem de Müslüman olamaz. Çünkü bu iki dinsel gelenek, inanç yapıları ve teolojileri bakımından birbirlerini dışlamaktadır. Kısaca farklı dinlerin eşit derecede geçerli kurtuluş yolları olduğu görüşünde olan bir çoğulcunun eşit derecede kurtuluş yolu olarak kabul ettiği dinlerin taraftarı olmak gibi bir zorunluluğu bulunmamaktadır. Haddizatında böyle bir şey de hem imkansız hem de dini açıdan kabul edilemez bir durumdur.

Ötekiyle birlikte yaşamak zorunlu olarak çoğulcu bir bakış açısına sahip olmayı mı gerektirir? Dinlerarası diyalog sürecinde zaman zaman ancak çoğulcu bir bakış açısının anlamlı ve verimli bir diyalog ortamı tesis etmek suretiyle daha sağlıklı birliktelikler tesis edeceği ileri sürülmek suretiyle birlikte barış içinde yaşamak isteyenlerin

diyalog sürecine dahil olacakların çoğulcu bir dünya görüşüne sahip olması gerektiğinin altı çizilmektedir. Bu bakış açısına göre dinsel ve kültürel çoğulculuğun yadsınamaz bir gerçeklik olduğu günümüz dünyasında birlikte yaşamının gerekliliği olan diyalog, çoğulculuğu bir seçenek olmaktan çıkarıp benimsenmesi gereken bir bakış açısı yapmaktadır. Böyle bir argüman acaba ne derece rasyonel ve ne derece ikna edicidir? Niçin çoğulculuk diyalogun sonucu olarak değil de bir ön şartı olarak kabul edilsin? Çoğulculuk niçin anlamlı ve verimli bir diyalogun ön şartı olsun? Bu ve benzeri sorulara vereceğimiz yanıtların okuyucunun zihin dünyasında bir yer bulması için öncelikle okuyucuya dışlayıcılık, kapsayıcılık ve çoğulculuk kavramlarıyla ilgili şu temel noktaları hatırlatmak istiyoruz:

Diğer dinsel geleneklere veya kültürlere bakış açılarını ifade etmek için kullanılan bu üçlü sınıflandırma bazı kesimler tarafından kendilerinin bakış açılarını açık ve net olarak ortaya koymak yerine, durumu daha içinden çıkılmaz bir hale sokmakla itham edilerek ciddi olarak eleştirilmektedir.⁶ Burada bu eleştirileri dikkate alarak bu üçlü sınıflandırmayla ilgili şu açıklamaya yapma ihtiyacı hissetmekteyiz. Bizim kullandığımız anlamda dışlayıcılık, bu üçlü sınıflandırmanın her birinin kendi karşıtı olan hakikati dışladığı anlamda bir epistemolojik gerçekliğe işaret etmemektedir. Yine burada kullandığımız kapsayıcılık, bir dindeki teologların kendi dinlerinin terimleri ve kavramları bağlamında diğer dinleri değerlendirmesini ifade edecek tarza dizayn edilmiş hermenötik kapsayıcılık değildir. Burada kullandığımız anlamda çoğulculuk da içine ne koyarsan gider veya içini neyle doldurursan doldur anlamında bir çoğulculuk değildir. Çünkü böyle bir anlayışa sahip çoğulculuk evrensel geçerliliği olan normların veya kuralların varlığını inkar eder. Yine içini istediğin gibi doldur mantığı taşıyan bir çoğulculuk anlayışı kendisiyle dinlerin değerlendirildiği ve kurta-

⁶ Dışlayıcılık, Kapsayıcılık ve Çoğulculuk şeklindeki üçlü sınıflandırmaya yöneltilen eleştirilerle ilgili bkz., Perry Schmidt-Leukel "Exclusivism, Inclusivism, Pluralism: The Tripolar Typology- Clarified and Reaffirmed", Paul F. Knitter, ed., *The Myth of Religious Superiority: A Multifaith Exploration*, Maryknoll: Orbis Books, 2005, ss. 13-42.

rıcı olup olmadıklarına karar verilebildiği haklı çıkarılabilir normların olmadığı anlamında tüm dinleri eşit kabul eder ki çoğulculuğu bu anlamda kullanmıyoruz. Aksine kanaatimize göre dinler teolojisinde bir seçenek olan çoğulculuk evrensel olarak geçerli kabul edilen normlar çerçevesinde dinlerin ne kadar kurtarıcı bir fonksiyona sahip olduğunu veya diğer bir deyişle ne kadar hakikat içerdiğini değerlendirme konusu yapabilir. Yani dinler hiçbir değerlendirmeye tabi tutulmadan eşit geçerliliğe sahip olgusal gerçeklikler olarak kabul edilmez.⁷

Kanaatimizce çoğulculuk yani kişinin kendi inancı dışında başka inançların da kurtarıcı olduğunu veya olabileceğini kabul etmesi diyalogun ön şartı değil, karşılıklı öğrenme, gelişme ve değişme süreci olarak tarif edilen diyalogun olsa olsa sonucu olabilir. Nitekim çoğulcu bakış açısının önemli savunucuları hatta öncüleri olarak kabul edilen W.Cantwell Smith, John Hick, Paul F. Knitter gibi teologların öykülerine baktığımızda onların diğer din mensuplarıyla diyaloga başladıklarında son derece dışlayıcı bir anlayışa sahip olduklarını ancak diyalog sürecinde bu dışlayıcılıklarını terk ederek çoğulcu olduklarını görmekteyiz.⁸ Yani onların öykülerinde çoğulculuk diyaloga girmeleri için bir ön şart değil, diğer dinlerle ve onların taraftarlarıyla ilişkileri neticesinde ortaya çıkmış bir sonuçtur. Buna göre anlamlı ve verimli bir diyalog ortamı tüm tarafların çoğulcu olmasına değil, diyalog muhataplarını bazı hakikate sahip kişiler olarak kabul etmesine bağlıdır. Diyalog sürecinde ve diyalog vasıtasıyla öğrenmeye açık olmak. Hiçbir diyalog muhatabının kendini serbestçe ifade etmesi sonucunda herhangi bir tehdit veya zarar görmeyeceği bir diyalog ortamı ancak verimli olur.

Diyalog sürecinin nasıl olması gerektiğiyle ilgili bu temel izahattan sonra şimdi de dışlayıcılık, kapsayıcılık ve çoğulculuk

---

⁷ Perry Schmidt-Leukel, "Pluralisms: How to Appreciate Religious Diversity Theologically", Alan Race & Paul M. Hedges, eds., *Christian Approaches to Other Faiths*, London: SCM Press, 2008, ss.99-100.

⁸ Hick ve Knitter'in teolojik gelişimi için bkz., Mahmut Aydın, *İsa: Tanrı mı İnsan mı?*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2002.

bakış açılarına göre diğer din mensuplarıyla diyalogdan nasıl bir sonuç beklendiği üzerinde birkaç söz söyleyelim. Dışlayıcı bakış açısına sahip olan diyalog muhatapları diyaloga muhatabından bir şeyler öğrenmek için değil, ona bir şeyler öğretmek için gireceğinden devamlı olarak muhatabına bir şeyleri dikte etmeye çalışan kişi konumunda olacaktır. Çünkü bu bakış açısına sahip olan kişiye göre muhatabının dinsel geleneğinde veya inancında kişiyi kurtuluşa götürecektir bir hakikat olmadığından yapılması gereken sahip olduğu kurtarıcı hakikati ona sunarak onun da sunulan bu hakikati benimseyerek kurtuluşa ulaşmasıdır.

Kapsayıcı bakış açısına sahip olan kişi ise diyalog sürecinde muhatabının inancını veya dinsel geleneğini ondan bir şeyler öğrenmek için keşfetmeye değil, kendi hakikatının söz konusu din ve inançtaki yansımalarını keşfedip bunu muhatabına göstermeyi hedefler. Yani kapsayıcı bakış açısına sahip bir kişi diğer din mensuplarıyla diyaloga girdiğinde onlara kendi geleneklerindeki iyi ve güzel şeylerin aslında kendi geleneğinden kaynaklandığı yoksa onların kendi geleneklerinin kendi geleneğinden bağımsız bir hakikate sahip olmadığını öğretmek ister.

Çoğulcu bakış açısına sahip olan kişi ise hakikatin sadece kendi inancının tekelinde olmadığına inandığından diyalog sürecinde muhatabının inancının da kendi inancı gibi kişiyi kurtarıcı bir özelliğe sahip olup olmadığı yani taraftarlarını Aşkın Varlığın bilincine vardırıarak O'nun iradesine uygun kişiler olarak yetiştirme özelliğine sahip olup olmadığını keşfetmeye açık olmaya çalışır. Kısaca plüralist kişi diyalog sürecinde muhatabına kendi inancını empoze ederek onu sahip olduğu inancı terk edip kendi inancına geçmeye zorlamaz. Aksine onunla karşılıklı olarak inançlarını ve bu inançların gerektirdiği yaşam tarzlarını paylaşarak hep birlikte değişip dönüşmeye ve bu şekilde daha iyi birey olmaya çalışır.

Bu açıklamalardan görüleceği üzere dışlayıcı ve kapsayıcı bakış açısına sahip olanlar *apriori* olarak kendi inançlarının tüm hakikate sahip olduğu yönünde dışlayıcı bir anlayışına sahip oldukla-

ından diyalog sürecinde devamlı olarak muhataplarına bir şeyler öğretmeye çalışır ve hiçbir şekilde muhataplarının inançlarından bir şeyler öğrenme eğilimi içinde olmazlar. Çünkü onlar diyalogu kendilerini geliştirmek değil, inançlarını yayma aracı olarak görürler. Çoğulcu bakış açısına sahip kişi veya kişiler ise diyalog sürecinde kendi inancını *apriori* olarak muhatabının inancından üstün görmediğinden diyalog sürecinde muhatabına bir şeyler öğretme kadar ondan bir şeyler öğrenmeye de açık olur ve bu anlayış çerçevesinde diyalogu hakikat hakkında daha fazla bilgi sahibi, daha iyi insan olma ve yaşanabilir daha iyi bir dünya tesis etmede yolunda bir araç olarak görür.

Çoğulculuğun muhatabı olduğu gibi kabul ederek ona karşı gerçek bir hoşgörü gösterilmesine izin veren tek yaklaşım olduğu iddia edilerek günümüz dünyasında inançlar ve kültürlerarası ilişkilerde çoğulcu bir bakış açısının benimsenmesi gerektiği ileri sürülmektedir. Bu argümanın haklı olup olmadığını veya ne derece rasyonel olduğunu ortaya koymak için diyalojik ilişkide gündeme gelen iki önemli kavram olan “hoşgörü/tolerans” ve “onaylama/takdir” kavramlarının mahiyetlerini ana hatlarıyla ifade etmek istiyoruz.

Hoşgörü/Tolerans

Tolerans ya da hoşgörü kabaca yanlış olduğunu düşündüğümüz bir fikre ya da yaşam tarzına sabır ve tahammül göstermek veya katlanmak anlamına gelmektedir. Daha net bir ifadeyle tolerans katlanılması oldukça zor bir dünya görüşü, yaşam tarzı veya fikirle karşı karşıya gelindiğinde ona sabrederek tahammül göstermektir. Bu tanıma göre tolerans bir organizmanın, kendisinden ciddi bir zarar görmeden zehirli bir maddeyi ne kadar tolere edeceğine benzerdir. Bu anlamıyla tolerans diyalojik ilişki içinde olduğumuz kişilerin inançlarını, yaşam tarzlarını ve dünya görüşlerini onaylama anlamına gelmemektedir. Çünkü hoşgörü onaylama değil, yanlış olduğunu kabul etmemize rağmen söz konusu inançların, yaşam tarzlarının ve dünya görüşlerinin yaşamasına izin vermek demektir. Buna göre farklı bir inancı, dünya görüşünü,

yaşam tarzını veya fikri tolere etmek demek onu paylaştığımız ve onayladığımız anlamına gelmez. Aksine tolerans, yanlış veya hatalı olduğunu düşündüğümüz bir inanca, dünya görüşüne ve yaşam tarzına sahip insanların olduğu gerçeği kabul etmemiz anlamına gelmektedir. Onaylamadığımız bir inancı yada yaşam tarzını benimseyen kişilerin olduğunu kabul etmek de söz konusu inanç ve yaşam tarzının varlığını sürdürmesine izin vermek demektir. T.M. Scanlon “hoşgörünün karşı çıktığımız ve hiçbir şekilde onaylamadığımız yaşam tarzını benimseyen insanların olduğu gerçeğini kabul ederek bu insanların inançlarına ve yaşam tarzlarına izin vermemizi gerektirdiğinin” altını çizmektedir.⁹

Tolerans/hoşgörüyle ilgili yaptığımız bu açıklamalar ışığında şunları söyleyebiliriz: (1) Ötekinin üstesinden gelerek onu bertaraf etmeye teşebbüs etmenin günümüz dünyasında doğuracağı sorunlarla mukayese edildiğinde ötekinin inancına ve dünya görüşüne tahammül etmek demek olan tolerans, ehveni şerdır yani kötünün iyisidir. (2)Tolerans, öteki kesin olarak yanlış olduğunu düşündüğümüz bir seçim yapmış olsa da ona tahammül gösterilmesini öngörmekle bireyin kişisel özgürlüklerini garanti altına almaktır. Bu anlamıyla tolerans bireylerin özgürlüğünün bir sonucudur.

Onaylama/Takdir

Öteki olarak kabul ettiğimiz kişilerle gerçek ve verimli bir diyalojik ilişki kurmak istiyorsak öncelikle sahip olduğumuz üstünlük iddialarından kaynaklanan her türlü geleneksel önyargılarımızı ve klişeleşmiş kabullerimizi gözden geçirmemiz gerekmektedir. Böyle bir gözden geçirme şüphesiz ötekini kendini anladığı ve anlamlandırdığı şekilde anlama ve bunun sonucu olarak da onu olduğu gibi kabul etmeye hazır olmak demektir. Böyle bir anlayış içinde ötekiyle diyalojik ilişkiye girdiğimizde onun inancının veya dünya görüşünün bizim başlangıçta düşündüğümüzden daha iyi, daha doğru ve daha yararlı olduğunu keşfeder ve bunun sonucunda da söz konusu inançla ilgili önyargılarımızın üstesinden gelerek onu

---

⁹ T.M. Scanlon, “The Difficulty of Tolerance”, David Heyd, ed., *Toleration: An Elusive Virtue*, Princeton: Princeton Univ. Press, s., 227.

takdir etme veya diğer bir ifadeyle onaylama aşamasına geçmiş oluruz. Bu aşamaya geldiğimizde bir şekilde ötekinin dini inancının üstesinden gelme şeklindeki anlayış ile bu anlayıştan ortaya çıkan herkesin bizim sahip olduğumuz inancı mutlaka benimsemesi gerekir anlayışını artık bir kenara bırakma noktasına gelmiş oluruz. Bunu yapınca da diyalog sürecini ötekini kendimiz gibi yapma değil de karşılıklı olarak gelişme ve zenginleşme vasıtası olarak görmeye başlarız.

Tolerans ve onaylama kavramlarının ifade ettiğimiz bu genel mahiyetlerini dikkate aldığımızda dinsel çoğulculuk modelinin muhatabın inancını ve yaşam tarzını tolere etme değil, onu farklı fakat eşit derecede geçerli bir kurtuluş yolu olarak onaylamayı ifade ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Buna göre tolerans dışlayıcı ve kapsayıcı bir yaklaşımı ifade ederken onaylama ve tasdik de çoğulcu yaklaşımı çağrıştırmaktadır. Ancak burada şu noktanın da altını çizmekte fayda görüyoruz. Çoğulcu bakış açısı diyalog sürecinde muhatabın inancının veya dünya görüşünün eşit derecede geçerli kurtuluş yolu olarak görülmesini gerektirdiği için inanan açısından ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Zira eğer muhatabın inancı benim inancım kadar doğru ve geçerli ise o zaman benim söz konusu inançta olmamın artık bir anlamı kalmamaktadır. Bundan dolayı muhatabın inancını mutlak anlamda doğru kabul etmeyi öngören bir çoğulculuk yerine söz konusu inancında doğru olabileceği ve taraftarını kurtuluşa ulaştırabileceği şeklindeki kısmi bir çoğulculuğun farklı dinsel gelenek taraftarlarının aralarındaki diyalojik ilişkiyi geliştirmede daha faydalı olacağı kanaatindeyiz. Çünkü bu kısmi çoğulculuk bir taraftan kişinin kendi inancını mutlak doğru olarak kabul etmesini öngörürken, diğer taraftan muhatabın inancının da doğru olabileceği ihtimalini kabul etmeyi gerektirmek suretiyle söz konusu inanca hem yaşama hakkı vermekte hem de ondan faydalanılarak gelişebilmeye kapı aralamaktadır.¹⁰

---

¹⁰ Tolerans ve takdir terimleriyle ilgili bkz., Perry Schmidt Leukel, *Transformation by Integration*, London: SCM Press, 2009, ss.30-45.

Dinsel çoğulculuk, sadece hoşgörü göstermek veya tolere etmek anlamında değil, aynı zamanda olduğu gibi kabul etmek ve anlamaya çalışmak anlamında öteki ile aktif bir ilişki içinde olmayı gerektirmektedir. Tolerans/hosgörü de bu aktif ilişki söz konusu değildir. Dahası dinsel çoğulculuk taraftarların birbirleriyle ilgili bilgisizliklerini de gidermelerini onlardan talep eder. Bilindiği üzere geçmişte olduğu gibi günümüzde de dinsel ve kültürel farklılıklar toplumlar arasındaki köprüleri yıkmak için manipüle edilmeye devam etmektedir. İşte böyle bir ortamda dinsel farklılıkları kabul etme ve anlamaya çalışma birbirimizle karşılıklı anlayış, saygı ve bilgilenmeye dayalı diyalojik ilişki kurmamızı gerektirmektedir. Dinsel çoğulculuk farklı dinsel arkaplana sahip kişilerin yaşanabilir daha iyi bir dünya oluşturma yolunda demokratik ve sosyal çoğulculuğun hakim olduğu bir düzen oluşturma yolunda oldukça yapıcı bir işleve sahiptir. Çünkü dini çoğulculuk bir taraftan tarafların birbirlerinin farklılıklarına saygıyı göstermesini onlardan talep ederken, diğer taraftan farklılıkların üstünlük, kavga ve çekişme aracı değil daha iyiye ve güzele ulaşma yolunda birbirleriyle yarış içinde olunmasının aracı olarak kullanılmasını önem görmektedir.

Çoğulculuk ve Çeşitlilik

Yaşadığımız çok kültürlü, çok inançlı ve çok etnik kimlikli dünyada sık sık “çoğulculuğun ve çeşitliliğin” kutlanması gereken çok iyi bir şey olduğu sloganı dillendirilir. Acaba gerçekten çoğulculuk ve çeşitlilik kutlanması gereken bir şey mi yoksa tam tersine yok edilmesi gereken bir unsur mu? Bu soruyu bir Müslüman olarak yanıtlamak gerekirse basitçe çoğulculuğun ve çeşitliliğin Allah’ın takdir ettiği olgusal bir gerçeklik olduğunu görürüz. Nitekim Yüce Kitabımız Kur’an’a göre dünyada birden çok dinsel topluluğun bulunmasına izin veren bizzat Yüce Allah’ın kendisidir. Eğer Allah bunun tersini dilemiş olsaydı insanlığı tek bir ümmet/dinsel topluluk olarak yaratırdı. Bu fikir Kur’an’da birkaç defa altı çizilerek vurgulanmaktadır: “...Eğer Allah dileseydi hepinizi bir tek toplu-

luk yapardı..."¹¹; "Hem Rabbin dileyseydi, bütün insanlığı bir tek ümmet yapardı..."¹²; "...Allah dileyseydi şüphesiz hepinizi bir tek ümmet yapardı..."¹³; "Eğer Allah dileyseydi onları tek bir ümmet yapardı..."¹⁴ İslam inancına göre insanlık tekdir ve tek olarak da kalmaya devam edecektir. Ancak bu birlik farklılıklar ve çeşitlilikler içinde bir birliktir. Farklılık ve çeşitlilik ne insan toplumunun idealden ütopyaaya dayanan bir tedrici değişiklikten dolayı ne de ilahi rehberliğin veya insan anlayışının olmamasından dolayıdır. Aksine onlar kültürlerin, dillerin, ırkların ve yaşanan çevrenin farklılığının bir sonucu olarak ortaya çıkan normal bir beşeri durumdur.

Kur'an'ın çoğulculuk ve çeşitliliği tasdik etmesinden yola çıkarak onun hiçbir rezerv olmaksızın kutlanması gereken bir şey olduğuna hükmetmemiz gerektiği düşünüyoruz. Çünkü kutlanması gereken ve üstesinden gelinmesi gereken çeşitlilikler vardır. Örneğin ölümcül hastalıkların çeşitliliği hastalığı insanoğlu için gerekli ve iyi yapmadığı gibi ölümcül silahların çeşitliliği veya şiddet veya işkence yöntemlerinin çeşitliliği de bunları iyi kılmaz. Ama buna karşın örneğin tek bir çiçek değil de birbirinden farklı renge ve kokuya sahip bir dizi farklı çiçeğin olması tabii güzelliği insanoğlu için daha çekici bir hale getirir. Aynı şekilde tek bir çeşit meyve değil de tat ve kokuları farklı pek çok çeşit meyvenin olması hem damak tadımızı geliştirir hem de bize farklı vitaminler sağlayarak daha sağlıklı olmamıza yol açar. Bu ve buna benzer örneklerden yola çıkarak çeşitliliğin kendi başına iyi olmadığı onun bir çeşit güçlendirici etki eden bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre kötü ve istenemeyen şeylerin çeşitliliği kötüyü daha kötü; iyi ve güzel şeylerin çeşitliliği de bunları daha iyi ve daha güzel yapmaktadır.¹⁵ Bu noktada şu soruyu kendimize sorarak dinsel ve kültürel çoğulculuğun kutlanması mı yoksa üstesinden gelinmesi gereken bir olgu olduğunu sorarak bu sorunun yanıtını

¹¹ 5/Maide, 48.

¹² 11/Hûd, 118.

¹³ 16/Nahl, 93.

¹⁴ 26/Şuarâ, 8.

¹⁵ Schmidt-Leukel, *Transformation by Integration*, s.30.

tartışmaya başlayalım. Bunu yapmadan önce belirli bir dinsel inanca veya kültüre ya da dünya görüşüne sahip kişilerin diğer dinleri, kültürleri veya dünya görüşlerini iyi mi yoksa kötü mü gördüğü konusunda ortada ciddi bir sorun olduğunu tespit etmemiz gerekmektedir. Çünkü insanlık tarihine baktığımızda tarihin her döneminde hakim dinin, kültürün veya dünya görüşünün taraftarlarının diğer dinleri, kültürleri veya dünya görüşlerini üstesinden gelinmesi gereken unsurlar olarak görerek onları tarih sahnesinden silip kendi dinlerini, kültürlerini ve dünya görüşlerini biricik kılma eğiliminde olduklarını rahatlıkla söyleyebiliriz. Bizim de böyle bir tutum içinde olup olmadığımızı kendi kendimize şu soruyu sorarak test edebiliriz: Bir an için dünyadaki tüm insanların kendi inançlarından, kültürlerinden veya dünya görüşlerinden vazgeçerek bizim inancımızı, kültürümüzü veya dünya görüşümüzü benimsediğini hayal edelim ve kendimize böyle bir durumun hoşumuza gidip gitmeyeceğini soralım. Yani tüm insanların bizimle aynı dini, kültürü veya dünya görüşünü paylaşmasını bizim gerçekten istediğimiz ideal bir durum mu yoksa bizim gelişmemizi, daha iyiye ve daha güzele ulaşmamızı engelleyen büyük bir kayıp mıdır? Eğer tüm insanların bizim dinsel inancımızı, kültürümüzü veya dünya görüşümüzü benimsemesini büyük bir zafer ve ideal bir durum olarak görürsek o zaman bu durum dinsel ve kültürel çeşitliliği takdir edilmesi ve kutlanması gereken değil, tolere yani katlanılması gereken ve ilk fırsatta da üstesinden gelinip yok edilmesi gereken bir olgu olarak gördüğümüz anlamına gelir. Yok eğer kendi dinsel geleneğimiz, kültürümüz veya dünya görüşümüz dışındaki dinlerin, kültürlerin veya dünya görüşlerinin ortadan kaldırılmasını yani çeşitliliğin yok edilmesini bizim için büyük bir kayıp olarak görüyorsak o zaman bu durum bizim dinsel ve kültürel çeşitliliği gerçekten takdir ettiğimiz ve değerli gördüğümüz anlamına gelir.

Çoğulluk ve Çeşitlilik: Kutlanılması mı Yoksa Üstesinden Gelilmesi mi Gerekir?

Dinsel inanışların, kültürlerin, dünya görüşlerinin, yaşam tarzları-

nın ve etnik kimliklerin çoğulluğu ve çeşitliliği toplumlarımızda yol açtığı sorunlardan dolayı çoğu kez istenmeyen bir olgu olarak görülse de aslında bu çoğulluk ve çeşitlilik günümüz dünyasında mevcut olan sorunların çözümü konusunda zengin bir kaynak olarak da olabilir. Çünkü monolitik ve tekdüze bir yaşam tarzı ve dünya görüşünün aksine dinamik ve sürekli gelişime açık bir dünya görüşü geliştirilmesini öngören çeşitlilik toplumların sosyal ve siyasal gelişmesinin itici gücüdür. Zira çeşitlilik ve çoğulluk sorunları farklı şekillerde algılama ve yorumlama yeteneğini geliştirerek onlara farklı çözümler üretilmesini sağlamaktadır. Yani çeşitlilik bir sorunla ilgili pek çok çözüm yolunun üretilmesini sağladığından ilgili sorunun çözümünde bize alternatif çözüm yolları sunar. Buna göre toplumların ilerlemesi sahip oldukları farklılıkların ve çeşitliğin ortadan kaldırılmasıyla değil, onların muhafaza edilip avantaja dönüştürülmesine bağlıdır. Örneğin İslam tarihine baktığımızda ilk dönemlerde fethedilen bölgelerde yaşayan gayri-Müslim halk ötekileştirilerek farklılık ve çeşitlilik yok edilmeye çalışılmamış aksine gayri Müslimlerden üst düzey bürokrat, hekim ve bilim insanı olarak yararlanılma yoluna gidilmiş ve bu şekilde çoğulcu bir İslam düşüncesi ve kültürü inşa edilmiştir. Örneğin 711 yılında Müslümanların Kuzey Afrikalı komutan Tarık b. Ziyâd komutasında İber Yarımadasına adım atmasıyla birlikte Endülüs coğrafyasında kurulan İslam devletleri bünyesinde farklı dinsel ve kültürel kimlikler eritilerek yok edilme yerine bu kimliklerden de yararlanılma yoluna gidilmiştir. Öyle ki bu dönemde Endülüs’de Müslüman, Yahudi ve Hıristiyanların katkılarıyla adına *convencia*, “bir arada yaşama” denen farklılıkların kin, nefret ve çatışma değil, daha iyiye ve güzele ulaşma yönünde bir yarış aracı olarak görüldüğü bir din ve medeniyet tecrübesi oluşturulmuştur.¹⁶

İslam dünyasında farklılık ve çeşitliliğe saygı gösterip bundan yararlanılmaya çalışıldığı dönemde Batı Hıristiyan dünyasında ise

---

¹⁶ İbrahim Kalın, *İslam ve Batı*, İstanbul: İSAM, 2007, ss. 79-80; Endülüs coğrafyasında Müslüman, Yahudi ve Hıristiyanların ortak katkılarıyla oluşturulan *convencia* tecrübesiyle ilgili geniş bilgi için bkz., Maria Rosa Menocal, *Ornament of the World: How Muslims, Jews and Christians Created a Culture of Tolerance in Medieval Spain*, Boston: Brown, 2002.

“Kilise dışında kurtuluş yoktur” dogması çerçevesinde her türlü farklılık ve çeşitliliğin baskı altına alınıp yok edilmeye çalışıldığını görmekteyiz. Örneğin beşinci yüzyılın en önemli teologlarından olan Aziz Agustin *The City of God* adlı eserinde bırakalım Hıristiyan olmayanları Hıristiyan olup da Katolik Kilisesinin inanç öğretilerine bağlı olmadıklarından heretik/sapkın olarak kabul edilenlerin tümünden yok edilmesi için üzerilerine ordular gönderilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Keza 1492’deki “reconquista hareketini” başarıyla ulaştıran İspanya kralı Ferdinand ve kraliçe İabella Endülüs’deki Müslüman hâkimiyetine son verince buradaki Müslüman ve Yahudilerden yararlanmak yerine orta-çağ Hıristiyan medeniyet algısına uygun monolitik bir yaşam alanı oluşturmak için onları ya ülkeyi terk etmeye ya da Hıristiyan olmaya zorlayarak buradaki çok inançlı ve çok kültürlü yapıyı tarumar etmiş. Bunun sonucunda da yukarıda ifade ettiğimiz üzere Müslüman, Yahudi ve Hıristiyanların katkılarıyla burada tesis edilen birlikte yaşama kültürü yok edilmiştir.

Bu örneklerden de görüleceği üzere farklılık ve çeşitlilik, farklı fikirlerin, dünya görüşlerinin, ilgilerin ve eylemelerin ortak bir noktada bir araya getirildiği uyumlu bir toplumsal yapı tesis edildiğinde faydalı olması mümkündür. Eğer bu mümkün olmayıp da bir toplumu oluşturan bireyler, gruplar farklılıklarını birbirleri aleyhine kullanırsa ve kendi farklılıklarını diğerlerinin farklılıklarını gözartı edecek tarza ön plana çıkarırsa o zaman çoğulluk ve çeşitlilik toplumların ilerlemesi için avantaj değil, tam tersi dezavantaj olur.

Sonuç Yerine

Dinsel çoğulculuk modelinin yukarıda ifade ettiğimiz temel argümanlarının ve bu argümanlar çerçevesinde oluşturulacak çoğulcu dünya görüşünü birlikte yaşamaya katkısını daha net ortaya koymak için farklı din ve kültür mensuplarının birlikte beraber yaşadıkları toplumlarda toplumsal bütünleşmenin ve birliğin sağlanması için sosyal bilimciler tarafından yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra gündeme getirilen bazı tezleri okuyucuya hatırlatmak istiyoruz.

latmakta fayda görüyoruz. Amerika'ya bilinçli bir göçün teşvik edildiği 1950'lilerde Amerikalı yöneticilerin farklı kültürlerin ve etnik kimliklerin bir potada eritilerek tamamıyla Amerikan olan yeni bir kimlik oluşturmak için "erime potası" tezini üretmişlerdi. Bu teze göre tıpkı keşkek adlı yemeği oluşturmak için buğday, nohut ve etten oluşan malzemelerin kendi ayırt edici yapılarını kaybedip her üçünün kombinasyonu ile yeni bir tat oluşturuncaya kadar dövülmesi gibi dünyanın dört bir yanından Amerika'ya göç eden farklı etnik kimliğe ve kültürel arkaplana sahip kişilerin kendi ayırt edici kimliklerini erime potasında eritilerek ortak bir Amerikalılık kimliği etrafında toplumsal bütünleşmenin yani entegrasyonun sağlanması hedeflenmişti.¹⁷ Bu model, geleneksel değerlerini ve topluluk aidiyetlerini muhafaza etmek isteyen grupların kendi değerlerini yaşayabilecekleri güvenli bölgeler oluşturmak için şehir gettoları oluşturması sonucunu doğurmuştur. Çünkü farklı kültürel arkaplana ve etnik kimliğe sahip göçmenler potada eriyip keşkek olmak yerine kendi ayırt edici özelliklerini korumak için potanın dışında kalmayı tercih ederek okul, market, kafe, kasa gibi kendilerine ait mekanlar açmışlardır.¹⁸ Bu durum da doğal olarak aynı şehirde yaşayan ve aynı işyerinde çalışan insanların birbirlerini dost olunmaması gereken kişiler anlamında ötekileştirmesine sebebiyet vermiştir.

"Erime potası" modelinin Amerika toplumuna kâr değil, zarar getirdiğini gören sosyal bilimciler 1960'lardan itibaren "salata tabağı" modelini tartışmaya açmışlardır. Bu modele göre tıpkı bir salatayı oluşturan domates, salatalık, marul, soğan, havuç, maydanoz gibi malzemelerin salatada kendi ayırt edici yapılarını kaybetmeden birlikte yan yana bulunması gibi farklı kültürel ve etnik kimliklerin olduğu gibi kabul edilip aynı ortamda yan yana bulunması öngörülmekteydi. Farklı etnik, kültürel ve dinsel kimliklerin fiziki birliktelikleri yani yan yana bulunmaları hariç birbirleri-

¹⁷ "Erime potası" tezinin mahiyetiyle ilgili bkz., bkz., Philip Gleason, "The Melting Pot: Symbol of Fusion of Confusion?", *American Quarterly*, 16, Spring 1964, ss. 20-46.

¹⁸ İbrahim Kalın, "Türkiye'nin Çoğulculuk Meselesi", http://www.setav.org/public/yazdir.aspx?Dil=tr&hid_8271.

le dahili bir ilişkiye girmemelerini öngörmesi hasebiyle bu model de toplumsal bütünleşmeyi ve dolayısıyla da barışı sağlamada fazla başarılı olamamış ve “erime potası” tezinin yol açtığı gettoleşme ve kamplaşmayı ortadan kaldıramamıştır. Bundan dolayı farklı etnik, kültürel ve dinsel kimliklerin “salata tabağı” tezinde olduğu gibi birbirleriyle karşılıklı etkileşim içinde olmadan birlikte yana yana bulunmaları yerine karşılıklı olarak etkileşim içinde olacakları “aşure” tipi bir yapılanmanın tüm kesimlerin kendi ayırt edici farklılıklarını muhafaza ederek birlikte barış içinde yaşayabilecekleri ortak bir mekan oluşturmak için gerekli olduğunu düşünüyoruz. Bu tezle ne kastettiğimizi daha net olarak şu şekilde ortaya koyabiliriz:

Bilindiği üzere aşure tahıl ve meyvelerin karışımıyla oluşan özel bir tatlı çeşididir. Bu tatlı çeşidini oluşturan buğday, nohut, kuru fasulye, kuru üzüm, kuru kayısı, kuru incir, elma, portakal gibi malzemelerin her biri bir yandan kendi ayırt edici tatlarını korurken, diğer yandan birbirleriyle etkileşim içinde ortak bir tat da oluşturmaktadır. Dahası bu karşılıklı etkileşim içinde her bir malzemeye diğer malzemelerin aroması da nüfuz ettiğinden ilgili malzeme kendi hususi özelliğini kaybetmeden tat ve aroma açısından zenginleşmektedir. Bu modele göre tesis edilecek toplumlarda farklı dini, etnik ve kültürel kimliğe sahip kişiler birbirlerine üstünlük kurmadan birbirlerine karşılıklı olarak öğreteceği, birbirlerinden karşılıklı olarak öğreneceği ve böylece karşılıklı olarak zenginleşip gelişeceği bir ortak yaşam alanı oluşturma şansı yakalayacaklardır. Çünkü bu modelde ne “erime potası” modelinde olduğu gibi toplumu oluşturan farklı kimliklerin kendi ayırt edici özellikleri bir potada eritilip yok edilmeye çalışılır ne de gibi salata tabağı modelinde olduğu gibi farklı kimlikler birbirleriyle karşılıklı etkileşime girmeden bir arada tutulmaya çalışılır. Aksine farklılıklar daha iyiye ve daha güzele ulaşma yolunda bir zenginleştirme aracı olarak kabul edilerek hem korunur hem de bunlardan yararlanılma yoluna gidilmiş olunur. Bu özelliğinden dolayı “aşure modeli” çerçevesinde kurulacak bir toplumsal yapı yukarıda temel argümanlarını ana hatlarıyla ifade ettiğimiz dinsel çoğulculuk modeli-

nin gerektirdiği toplum yapısıyla örtüşmektedir. Çünkü dinsel çoğulculuk modeli de tıpkı aşure modelinde olduğu gibi dinsel, etnik ve kültürel farklılıkları kendi ayırt edici yapıları çerçevesinde olduğu gibi kabul edip karşılıklı etkileşim içinde birbirleriyle diyalojik ilişki içinde olmalarını ve böylece zenginleşip gelişmelerini öngörmektedir. Bu özelliğinden dolayı farklı dinsel ve kültürel arkaplana sahip kişilerin kendi ayırt edici farklılıklarını muhafaza ederek yaşanabilir daha iyi bir dünya toplumu oluşturmanın gereği olan demokratik ve sosyal çoğulculuğa yönelik bir araç olan dinsel çoğulculuk modelinin birlikte yaşama sorunun üstesinden gelinmesinde anahtar bir role sahip olduğunu söylemek abartılı olmasa gerek.

Some Reflections on the Contribution of Religious Pluralism to Living Together with the Other

---

Citation/©: Aydın, Mahmut, (2009). Some Reflections on the Contribution of Religious Pluralism to Living Together with the Other, *Milel ve Nihal*, 6 (2), 9-30.

Abstract: As is well known the issue of living together with "the other" has been started to be one of the most important problem from the beginning of the humanity especially from the controversy between Cain and Abel whose story is told by both the Bible and the Qur'an. This problem both has been getting very complicated and being an existential problem in our own day. Furthermore our contemporary intercommunicating and interdependent universe has made us aware, more clearly but also more painfully than ever before, of the multiplicity of different religions and cultures. Thus the presence, power and richness of the others have vigorously entered our own awareness. Because of these developments the issue of living together with the other has become an important problem which we need to overcome by developing new models which urge us to be more tolerant to others by accepting them as they accept themselves and respecting their otherness. In this article it is dealt with the possible contribution of pluralistic model which has been developed in Western academies and spreaded all over the world as a response to present religious and cultural diversity of our world. By doing this our main thesis is to present the reader's attention the following point: As long as a religiously pluralistic world view does not become widespread all over the world it is not possible to take root of the political, social and cultural pluralism in order to establish a world order in which all sides both can live together by establishing on the one hand a common value and harmonious society and on the other hand keep their own distinctive features.

Key Words: Living together, religious pluralism, plurality and diversity, tolerance, acceptance.
